

Adalbert-G. Hamman

Hogyan olvassuk az egyházatyákat?

Szerkesztette
Guillaume Bady

Bencés Kiadó
Pannonhalma, 2009

NAPJAINK TEOLÓGIÁJA
13

Szerkeszti Varga Mátvás

Tartalom

Bevezető: Hit szerinti Atyák	7
1. fejezet: Jeruzsálemtől Rómáig	17
I. A keresztény irodalom születése	17
1. A zsidó-keresztény iratok	18
<i>Didakhé, vagy A tizenkét apostol tanítása</i>	18
<i>A Barnabás-levél: az Írás kulcsa</i>	20
Hermasz: <i>A Pásztor</i>	20
<i>Salamon ódái: az első keresztény költemény</i>	22
2. Az első pásztori levelek: a misszió egyháza	23
Római Kelemen levelet ír a korinthosziaknak	24
Antiochiai Ignác	24
II. Hit és kultúra találkozása: az apologéták	28
1. A Diognétosz-levél	29
2. Egy laikus teológus: Jusztinosz	30
III. Lyoni Irenaeus (†200 körül)	37
1. A gnosztikus irányzatok okozta válság	37
2. Irenaeus tanítása	38
Az igazi gnózis	39
Az ökonómia és az ember	39
Krisztus eljövetele	40
A Lélek és az egyház	40
2. fejezet: A vértanúk egyháza (3. század)	45
I. A vér hőskölteménye	47
II. Keresztény élet Észak-Afrikában	51
1. Tertullianus (kb. 155–212)	52
2. Az egyház irányítása Észak-Afrikában: Karthágói Cyprianus (†258)	57
3. Humanista és keresztény: Lactantius (†330 után)	60
III. Az alexandriai keresztény gondolkodás	62
1. Alexandriai Kelemen (†215 körül)	63
2. Órigenész (†254): Az Írás, az Ige teste	66

3. fejezet: „Az aranykor” (4–5. század)	77
I. Diocletianustól Nagy Konstantinig	77
1. A kereszténység mint államvallás	80
2. A teológia válsága: az arianizmus	80
3. A közösség belső élete	84
II. Az egyház emlékezete: Caesareai Euszebiosz	86
1. Órigenész tanítványa	86
2. Konstantin bizalmi embere; a történész	86
III. A keresztény Egyiptom	88
1. Az egyiptomi szerzetesség születése	88
2. Az alexandriai egyház	91
3. Atanáz, az ortodoxia bátyja (296–373)	92
4. Alexandriai Círill (†444)	95
IV. Jeruzsálem, a tanúság városa	99
1. Jeruzsálemi Círill (313–387)	100
2. Jeruzsálem mint zarándokközpont	103
V. A keresztény Kappadókia kisugárzása	104
1. Nagy Vazul (Baszileiosz) (329–379)	105
2. Nazianzosi Gergely (329–390)	109
3. Nüsszai Gergely (†394)	111
VI. A keresztény Antiochia	115
1. Aranyszájú János (349?–407)	116
2. Mopszuesztiai Theodórosz (†428)	120
3. Küroszi Theodorétosz (393–466) és az egyháztörténetek	121
VII. A kereszténység elterjedése Keleten. A szír egyház	122
1. A perzsa mártiroktól Afrahatig	122
2. Efrém, a Szentlélek hárfása (306–373)	123
VIII. A Nyugat és Gallia ébredése	125
1. Gallia és Poitiers-i Hilarius (†367)	126
2. Milánói Ambrus (337/339–397)	129
3. Itália más írói	133
4. Jeromos: a szerzetes és az írásmagyarázó (347–420)	133
IX. A latin költészet fellendülése Damasustól Seduliusig	138
1. Damasus pápa (†384)	139
2. A hispániai Prudentius (†405 után)	139
3. Bordeaux-i Paulinus, Nola püspöke (353/354–431)	140
4. Sedulius (†420/430)	141
X. A Nyugat dicsősége: az afrikai Ágoston (354–430)	141
1. Ágoston, Hippó püspöke	143
2. A teológiai viták	143
3. A prédikátor	144
4. Legfontosabb művei	146

4. fejezet: Bizánc és a középkor felé.....	151
I. A latin Nyugat	152
1. A keresztény Gallia élettereje	152
Johannes Cassianus (360–430/435)	154
Lerinum szigete	156
2. A pápák tevékenysége és az itáliai kultúra védelme.....	159
3. Az ibériai és a vizigót világ: Pacianustól Sevillai Izidorig	163
II. A keleti kereszténység	164
1. Dénes.....	166
2. Rhómanosz Melódosz (†556).....	167
3. Hitvalló Maximosz (580–662)	168
4. Damaszkuszi János (640–749).....	170
Zárszó	173
Mellékletek	179
Szövegelemzés: a <i>Phósz hilarion</i>	179
Hogyan olvassunk egy szöveget?	183
A patrisztika iránti érdeklődés és az egyházatyák receptiótörténetének néhány fontos dátuma	191
Glosszárium	194
Bibliográfia	201
Térképek és táblázatok	205
Illusztrációk.....	206
A fontosabb nevek és művek mutatója.....	207

Bevezető

Hit szerinti Atyák

„Egyházatyáknak” azt a számtalan és legkülönbébb egyéniségű embert nevezük, akik a hívők összes későbbi generációjának hit szerinti „nemzőatyjai” voltak. Az *atya* kifejezés már a Bibliában, majd az őskeresztények körében is a tanító-mester jelölésére szolgált, a tanítványt pedig „úgy is nevezik, mint aki a fia annak, aki őt tanítja” (Irenaeus, *Az eretnkségek ellen*, IV. 41,2). Minthogy a tanítás joga az egyházban a püspökre szállt, az ő címe lett az atya. Kiterjesztett értelemben ugyanez a cím illette meg a szerzeteseket és aszkétákat is, amennyiben ők is tanítványokat neveltek.

Ezért illik különösen ez a cím az Atyákra, hiszen többségük, miután klasszikus görög-latin kultúrában nőtt fel és felnőttként tért meg, jellemzően szerzetes, pap, püspök, és az egyház pásztora lett.

Egy egyházatya sohasem önmagában áll, hanem püspökként közösséget alkot a többi püspökkel. A „zsinati atyákról” mind a mai napig többes számban beszélünk – a 325-ben a mai Törökország területén fekvő Nikaiában (Nicea) összehívott első ökumenikus (egyetemes) zsinat résztvevőinek mintájára.

Szigorú értelemben az „egyházatya” címet általában azon keresztény írók számára tartjuk fenn, akikre igaz az alábbi négy kritérium:

1. a **régiség**, vagyis az Atyák korához tartozás. Ez utóbbit régebben szokás volt egészen a 15. századig kiterjeszteni (ez magyarázza a régebbi gyűjteményekre alkalmazott „patrológia” elnevezést), de ma általában úgy tekintik, mint ami Nyugaton Nagy Gergellyel* (†604) vagy Sevillai Izi-

* A nevek átírásánál az alábbi elvet követtük: a latin nevű és latinul író atyák nevét latinul használjuk (Tertullianus, Rufinus), a görögül alkotó görögökét a bevett ógörög átírással közöljük (Hészükhiosz, Methodiosz), azokat a szerzőket pedig, akiknek neve a magyarban meghonosodott, a megfelelő magyar névvel szerepeltetjük (János, Gergely, Konstantin). A „szent” titulust gyakorisága és az egyházszakadás utáni, esetenként vitatott volta miatt (valamint a francia eredetit

dorral (†636), mások szerint Beda Venerabilisszal (†735) ér véget. Keleten az időbeli határ bizonytalanabb, bár itt általában Damaszkuszi Jánost (†749) tekintik a patrisztikus kor lezárójának. Akárhogyan is, az első hét egyetemes zsinat által kijelölt periódus – az I. Nikaiai Zsinattól (325) a II. Nikaiai Zsinatig (787) – mindenképp mérvadó;

2. az **életszentség**;
3. az **egyetemesség**, vagyis az illető tanításának egybehangzása az egyetemes egyház tanításával;
4. az **egyházi jóváhagyás**, amely abban fejeződik ki, hogy az egyház hivatalosan is idézi az illető egyházatya tanítását.

Egyesek nem felelnek meg valamennyi kritériumnak – mint például Tertullianus vagy Órigenész –, ezért őket olykor egyszerűen „**egyházi íróknak**” nevezik, mindazonáltal műveik értéke folytán Atyáknak minősülnek.

Mások tanítását az egyház kiemelkedőnek és példaértékűnek ismeri el: ők, mint később is néhányan – pl. Lisieux-i Teréz – az **egyházdoktor** címet kapták. Ilyen Ambrus, Jeromos, Ágoston és Nagy Gergely a latinoknál, illetve Atanáz, Vazul, Nazianzoszi Gergely és Aranyszájú János a görögöknél.

Az egyházatyák tanulmányozását patrológiának vagy patrisztikának nevezzük. A **patrológia** kifejezés először a lutheránus Johannes Gerhard posztumusz megjelent könyvében bukkant fel, 1653-ban. A terminus az ókori keresztény irodalom tárgykörébe tartozó szövegek tanulmányozását jelöli, ahol a hangsúly az irodalomtörténetre esik: a szerzők életrajzára, műveikre, és ezek kritikai értékelésére. A *patrisztikus* eredetileg jelző, amelyet az Atyák teológiájára vonatkoztatnak. Mint terminus (**patrisztika**) általában doktrinális kérdések tanulmányozását és eszmetörténeti megközelítést takar.

követve) elhagytuk, használjuk viszont (és lefordítottuk) a közismert jelzőket: Nagy, Aranyszájú, Aranyszavú. Ettől az elvtől csak rendkívüli esetekben térünk el, például ha a magyar név túlzottan szokatlanul hangzana (Lépcsős [Klimakosz] János), vagy amikor a nyelvi besorolás nem egyértelmű (Irenaeus). A névváltozatokhoz vö. a kötet végén szereplő névmutatót. (*A szerk.*)

Az evangélium hirdetői és az apostolok fiai

Az Atyák az apostolok fiainak tekintették magukat, és maguk is az örömhír terjesztésén munkálkodtak. A kor *lingua francáját*, vagyis a **görögöt** használták beszédben és írásban (főként Keleten, a Bizánci Birodalomnak pedig egész területén), amelyen az Újszövetség, valamint az Ószövetség legrégebbi fordítása, a Septuaginta is íródott; a **latint**, amely az egész Római Birodalomban használatos volt, mindenekelőtt Nyugaton (vagyis alapvetően Afrikában, Hispániában, Galliában és Itáliában); és nem szabad megfeledkeznünk a **szírről** sem, amely az arámi egyik, Szíria legnagyobb részén beszélt változata.

Horizontjuk a Földközi-tenger egész medencéje: a tenger és a hatalmas, tágas kommunikációs csatorna Kelet és Nyugat között, Nagy-Britanniától a Tigrisig és az Eufráteszig, amelyek a mai Irakot öntözik. Abban az időben Kelet és Nyugat határa Itália keleti partjainál húzódott, de az első keresztények előtt számos összekötő **tengely** nyílt.

Az első tengely, amely Jeruzsálemet és Rómát köti össze, kettős: az egyik oldalon Görögországon, a másik oldalon Észak-Afrikán át húzódik. Ez volt az evangélium terjedésének útvonala az 1. században.

A második tengely a szíriai Antiochiából indul ki, és Galliáig húzódik. Ezen az útvonalon ment Irenaeus Rómán keresztül Lyonba a 2. században.

A harmadik tengely Antiochiából indul ki és Alexandrián, majd Karthágón át Rómáig húzódik. Ezekben a nagyvárosokban az evangélium üzenete és tanítása a 3. században hódít teret.

A negyedik tengely szintén Antiochiából indul ki, de két, egymással ellentétes irányban halad: az egyik átszeli Kappadókiát (a mai Törökországban), és Niszibisz, majd Edessza városáig ér, a másik nyugati irányban a Duna vonalát követi, átszeli Észak-Itáliát, és a galliai Bordeaux-ig és Poitiers-ig ér. E térség evangelizálására a 4–5. század folyamán került sor.

A hit megértésének tanúi és úttörői

A hit magvait igen gyakran a mártírok vére vetette el a római üldözések idején. Terjedését viszont az Atyák szavai segítették elő, akiknek nemcsak megőrizniük kellett az egyház hitét mindenek dacára és mindennel szemben, hanem egy sajátos **nyelvezetet is fel kellett találniuk**, amelyen megértethették azt egy idegen

világban. A keresztény gondolkodás ezen úttörőinek nem volt más forrásuk, mint maga az Írás – ebből merítették mindazt, amivel hitüket értelmezni tudták. Akár lelkipásztorok voltak, akár szerzetesek, teológiájuk nem vált külön lelkiségüktől. Ez az oka, hogy a Hagyományban különleges tekintélynek örvendő Atyák tanítása sok tekintetben egyedülálló és példaértékű: ők azok a kútfők, akik minden korban lehetővé teszik az isteni **Forráshoz való visszatérést**.

Ezzel együtt az Atyák kora mégsem volt **aranykor**, amelyben minden tökéletes, és amelyhez képest a későbbi korokat, különösen a mi századunkat, hanyatlásként kellene értékelni. Alig volt zavarosabb időszak az egyházon belül és kívül egyaránt, mint az Atyák kora: a hit tagadása vagy lanyhulása, összefonódás a politikai hatalommal, számtalan, állandóan megújuló szakadás és eretnekiség, közösségek és püspökök egymás közötti viszálykodása – mindez a keresztényeknek nem egyszerűen a „mindennapi kenyerük” volt, hanem egyszersmind olyan méreteket öltött, amire azóta sem volt példa.

Nem szabad tehát az Atyák korát sem idealizálni, sem pedig egyszerűen áthelyezni a mai világba: a társadalom, a kultúra, a nyelv, a mentalitás mind-mind megváltozott. A távolság, amely elválaszt bennünket tőlük, mindenképpen nagy, de távolról sem áthidalhatatlan. Ez a bevezetés épp e távolság áthidalásában igyekszik segíteni, hogy találkozhassunk hitbeli elődeinkkel, és felfedezhessük: ők testvéreink és atyáink is egyben.

Egeria útinaplója

Különleges dokumentum áll rendelkezésünkre Jeruzsálemről és a Kelet szent helyeire vezető zarándoklatokról egy nehezen azonosítható személy naplójának köszönhetően: az illető egy művelt, valamilyen – inkább begina-háznak, mint kolostornak tűnő – közösséghez tartozó hölgy volt. A dokumentum első kiadója az illetőt gallnak vélte, míg legutóbbi kiadója inkább a hölgy galíciai (hispaniai) származását feltételezi.

A *Napló*, amely a 381–384 közötti éveket idézi fel, annál is nagyobb érdeklődést keltett, mivel fontos helyek (a Szent Sír, a Sion, az Olajfák hegye, Betlehem, Betánia) topográfiájáról tájékoztat. Beszámol a liturgikus évről, elsősorban a húsvét megünnepléséről, a szokásos ünnepi rítusokról, a böjtről és a katekézisiről. A szöveg tele van információval az egyházi szervezetre vonatkozóan (püspök, papok, diakónusok, diakonisszák), különböző Palesztinán kívüli férfi és női monasztikus csoportok megtelepedésével kapcsolatban: a Sínai-hegyen, Egyiptomban, Szíriában, Mezopotámiában. Befejezésképpen tegyük még hozzá, hogy a szerző „köznyelvi színezetű” latin nyelven ír, amely közeli rokonságot mutat a Biblia első fordításával.

V. A keresztény Kappadókia kisugárzása

Kappadókia a mai Törökország szívében helyezkedik el, ahol a barlangtemplomok mindmáig tanúsítják, milyen meghatározó erő volt a kereszténység már az antikvitásban is. Miután Tiberius császár a birodalomhoz csatolta ezt a távoli tartományt, a nagyvárosok mintájára fővárost építettek itt, amely a császár (*caesar*) neve nyomán a Caesarea (Kaiszareia, ma Kayseri) nevet kapta. A városban színházat, fürdőket létesítettek, ünnepségeket rendeztek.

Az evangélium hamar elterjedhetett ezen a vidéken, mert Péter első levele már az itt élő keresztényeket szólítja meg. Tertullianus említést tesz egy korabeli keresztényüldözésről. Cyprianus **Firmilianossal**, Caesarea püspökével levelezik. Ugyanebben az időben egy kappadókiai lesz Jeruzsálem püspöke. Órigenész tanítványa, **Csodatévő (Thaumaturgosz) Gergely**, aki a Fekete-tenger melletti Új-Caesareából (Neocaesarea) származott, az evangélium hirdetésének szenteli életét, és szülővárosa püspöke lesz. A 325-ös Nikaiai Zsinaton hét kappadókiai püspök van jelen.

Pontus tartományt súlyosan érintette Maximinus Daia és Galerius nagy üldözése, mely 303-tól 313-ig tartott. **Nagy Vazul (Baszileiosz)** és öccse, **Nüsszai Gergely** családja jól példázza azokat a kegyetlenkedéseket, amelyeket a befolyásos és vagyonos keresztényeknek el kellett szenvedniük. A sokak által tisztelt és jómódú apai nagyszülőknek Pontus tartomány erdőibe kellett menekülniük.

Anyai ágon a család tagjai több polgári és katonai posztot betöltöttek, és szolgáltak a császári udvarban is. Az anyai nagyapa mártírként halt kínhalált, minden vagyonát azonnal elkobozták. A család két említett leszármazottja a szintén Kappadókiából származó **Nazianzoszi Gergellyel** együtt páratlan dicsőséget hozott az egyháznak. A hagyomány a három kappadókiai atyaként tartja számon őket.

1. Nagy Vazul (Baszileiosz) (329–379)

A retorikától a püspökségig

Az apának, az idősebb Baszileiosznak, és feleségének, Emmeliának tíz gyermeke született. Makrina volt a legidősebb, a legfiatalabb pedig Péter, Szebaszté későbbi püspöke (nem sokkal Eusztathiosz után). A másodikként született Baszileiosz (Vazul), a család első fiúgyermeke 329-ben látta meg a napvilágot. Apja, Új-Caesarea gazdag és kiváló rétor felügyelte a család sarjainak szellemi és intellektuális neveltetését; 341-ben halt meg, fiatalon.

A legidősebb fiúra, a törekeny egészségű Baszileioszra nagyon odafigyeltek. A meglepően tehetséges gyermeket előbb apja tanította, majd Caesareába ment, hogy ott folytassa tanulmányait. Itt kötött barátságot Nazianzoszi Gergellyel, majd tudását konstantinápolyi és athéni mestereknél gyarapította tovább. Tanulmányútjáról visszatérve Caesareában telepedett le, és ragyogó retorikatanár lett belőle. A sikertől megrészegült ifjú nővére, Makrina figyelmeztetésére tér le a könnyű útról. „Mintha mély álomból ébredne”, otthagyja hivatását, a püspök kezéből felveszi a keresztséget, és magányba burkolózik. Később csatlakozik Egyiptom és Palesztina, majd Mezopotámia szerzeteseihez.

Az aszketikus élet nagyon rossz hatással van egészségére. Visszatér tehát hazájába, szétosztja javait a szegények között, és Annésziben telepedik le, az Irisz folyó partján, teljes magányban. Itt csatlakozik hozzá Nazianzoszi Gergely, itt állítanak össze egy antológiát Órigenész műveiből, amelyet **Philokáliának** ('a szép/jó dolgok szeretete') neveznek el. Itt írja meg Vazul két szerzetesi **Reguláját**.

Miután Caesareában pappá szentelik, Vazul beköltözik a városba, és ott tevékenykedik Euszebiosz püspök haláláig, amikor is, 370-ben, egy (egészségi állapotja miatt) meglehetősen hosszadalmas választási procedúra után püspökké szentelik. „Mire van szükségetek? Atlétára, vagy a hit tanítójára?” – jegyezte meg valaki. Kilenc év elegendő volt a negyvenes éveiben járó Vazulnak, hogy már életében kiérdemelje a „Nagy Vazul” nevet. Az életrajz és a tevékenység leírása innen kezdve egy és ugyanaz.

A nikaiai hit védelmezője

Vazul egyedülállóan alkalmas lehetett volna arra, hogy nagyszabású teológus lehessen. Lelkipásztori teendői és rövid életpályája azonban kevés időt hagytak neki arra, hogy teológiai életművét kibontakoztassa. Unokatestvéreinek írt hosszú leveléből mindenestre kiviláglik, hogy **a klasszikus kultúrának** előkészítő szerepet szán. Ez a levél méltán vált híressé a görög örökség iránti mérsékelt és nyitott hozzáállása miatt. „Úgy kell tenni, mint a méhek: összegyűjtik a mézet, meghagyják a mérget.” Ez majd a reneszánsz egyik kedves szövege lesz.

Az ariánus válság idején, amely a császári beavatkozás miatt az egész egyházat érintette, Vazul erőteljesen ellenállt Valens császár nyomásának. Két dogmatikai művet írt ez alkalomból:

– ***Eunomiosz ellen:*** a Fekete-tengeri Kuzikosz kappadókiai származású püspöke ellen íródott, aki az arianizmus szélsőséges, anomoiánusnak nevezett irányzatát vallotta, miszerint egyedül az Atya az Isten, a Fiú csupán teremtmény. Értekezésében Vazul visszaállítja a Fiú és a Szentlélek tökéletes egyenlőségét az Atyával.

– ***A Szentlélekről:*** ez Vazul fő műve; nem elégszik meg benne azzal, hogy síkra száll a Szentlélek istensége mellett, hanem csodálatos leírását adja annak, hogy mi a Szentlélek szerepe a hitbeli cselekedetekben, a liturgiában, az imádságban és az egyház mindennapi életében.

NAGY VAZUL

A Szentlélek természetéről

Először is, nem emelkedik-e annak a lelke, aki a Lélek neveit hallja, nem ragadják-e gondolatát ezek az elnevezések a legmagasabb rendű természethez? Isten Lelke a neve, „az Igazság Lelke, aki az Atyától származik” (Jn 15,26), és „készséges Lélek”, „vezérlő Lélek” (Zsolt 50,12.14); s egyedi és legsajátosabb elnevezés: „Szentlélek” (Zsolt 50,13). Ez az elnevezés főképpen a teljesen tetetlen és tökéletesen anyagtalan, oszthatatlan valóságot jelöli. Ezért az Úr is, amikor olyan vala-

kit tanított, akinek felfogása szerint valamilyen helyen kell imádni az Istent, arra oktatta őt, hogy Isten testetlen, körülírhatatlan, s ezt mondta: „Lélek az Isten” (Jn 4,24). Amikor valaki a „Lélek” szót hallja, lehetetlen valamilyen hellyel körülírt természetre gondolnia, vagy olyanra, mely alakulás és változás alanya, vagy egyáltalán a teremtményhez hasonló. Ezzel szemben: a gondolatilag felfogható legfelsőbbrendűre, olyan szellemi lényre kell gondolni, mely erejét tekintve határtalan, korral és idővel nem mérhető, nem határolható körül nagysággal, osztja a rendelkezésére álló javakat. Felé fordul minden, ami megszentelődésre szorul, akit elér mindenki, aki erényesen él, aki mintegy lehetével táplálja és segíti a felé fordulókat, hogy rátaláljanak céljukra, s arra, ami nekik megfelelő. Mások beteljesítője ő, maga azonban nincs hiányában semminek, nem teremtett élőlény, hanem ő az élet adója, nem fokozatosan növekszik, hanem egyszerre teljes, önmagában nyugvó, mindenütt jelen van. Ő a megszentelődés forrása, szellemi fény, aki minden értelmes képességnek megadja az igazság megtalálását, mintegy önmagán keresztül ragyogtatva azt. Természeténél fogva megközelíthetetlen, jósága által fogadható be; mindent betölt erejével, de csak azok részesednek benne, akik méltók rá; a részesedés mértéke nem ugyanaz, a hit arányában osztja szét erejét. Lényegét tekintve egyszerű, erőiben sokféle, mindenben és mindenütt egészen jelen van. Úgy osztja magát, hogy őt magát közben semmilyen hatás nem éri, nem okoz benne csökkenést az, hogy részesednek benne a napfény példájának megfelelően, melynek jótéteménye megvan mindazokban, akik élvezik, közben bevilágítja a földet és a tengert, keveredik a levegővel. Így van ez mindenkivel, aki veszi a Lelket, mint egyetlenben van jelen, de elég arra, hogy kegyelmét teljes egészében sugározza mindenkire [...].

A Lélek-hordozó lelkek is, amikor a fénysugár rájuk vetődik, kisugározzák a kegyelmet másokra. Innen ered a jövő ismerete, a misztériumok megértése, a rejtett dolgok felfogása, az adományok szétosztása, a mennyei polgárság, az angyalok karához való társulás, a véget nem érő öröm, az Istenben való kitartás, az Istenhez való hasonulás, és a legvégső azok közül, amelyekre vágyódunk: az Istenné válás.

A Szentlélekről, 9,22–23, ford. VANYÓ László, in *A kappadókiai atyák*, szerk. UŐ, Bp., SZIT, 1983, 96–98 (Ókeresztény Írók, 6).

A szociálisan érzékeny püspök

Caesarea püspöke írásaiban és tetteiben egyaránt a szociális érzékenység úttörője és előfutára volt. Nem nézhette tétlenül, hogy az adórendszer maga alá gyűri a kétkezi munkásokat és a kisembereket az elszegényedett birodalomban, és mindenhová befészkelte magát az uzsora, hanem kidolgozta a nagy szociális témákat: minden ember Isten előtti alapvető egyenlőségét, minden egyes emberi személy alapvető méltóságát, és a javak újraelosztásának szükségességét annak érdekében, hogy ezek határt szabjanak egyesek kapzsiságának és meggazdagodásának, illetve hogy véget vessenek mások társadalmi szegényének és nyomorának.

Vazul nem elégedett meg azzal, hogy prédikációiban időnként és olykor egészen váratlanul elítélje a fényűzést, a kapzsiságot és az uzsorát, hanem konk-

rét szociális akciókat indított. Valóságos várost alapított, a **Basziliászt**, fogadóval, idősök otthonával, kórházzal, amelyben elkülönítették a fertőző betegeket, a munkásoknak és az ott dolgozóknak pedig szállást építettek. Ez tulajdonképpen valódi munkásváros volt, saját gazdasági központtal. Vazul a szociális ügy egyik első, az evangélium által ihletett apostola.

A szerzetesség atyja

Mint a legtöbb nagy konvertita, Vazul is a „filozófia” útjára lépett, vagyis megtérése után szerzetes lett. A vallásos emberek között élve belülről ismerte meg a szerzetesi élet jó és rossz oldalát. Megpróbálta olyan irányba elmozdítani a szerzetesi mozgalmat, hogy elkerüljék egyes remeték hóbortjait, és elősegítsék a teológiai és az egegetikai műveltség fejlesztését.

Amit – nem egészen helyesen – Vazul *Reguláinak* hívnak, azok voltaképpen aszketikus művek. Az első a *Kis Aszketikon*, amely csak latin fordításban maradt ránk, a második pedig a hosszabb terjedelmű *Nagy Aszketikon*. Mindkettő dialógus formában íródott: Vazul meglátogatja a szerzeteseket, beszélget velük, és pontos direktívákat ad a mindennapi életre és a monasztikus közösség megszervezésére vonatkozóan.

A caesareai liturgia

Vazul liturgikus tevékenysége Caesareában kezdődött, amikor még egyszerű pap volt. Az éneklés új módját vezette be, s megreformálta a kolostorok szertartásrendjét. A keleti tradíció neki tulajdonítja a nevét viselő liturgiát, amelyet a bizánci rítus szerinti egyházak ma is használnak böjti napokon és az év nagy ünnepein.

Életének eseményei és felelősségteljes munkája nem engedte meg Baszileiosznak, hogy kiteljesítse teológiai géniuszát. Tekintélyes **levelezése** révén megismerhetjük az egyház mindennapi életét, a társadalmi kérdéseket, Vazulnak a barátság és a lelki egyensúly iránti érzékét, jelleme erejét, és egy összehasonlíthatatlan lelkipásztor érzékenységét.

2. Nazianzoszi Gergely (329–390)

Élete

Az utókor Nazianzoszi Gergelyt barátjával, Vazullal együtt tartja számon, pedig valójában olyanok ők, mint a tűz és a víz. Mindketten tehetős arisztokrata családból származtak, s kölcsönösen kiegészítették és gazdagították egymást. Gergely apja, akinek ugyanaz volt a keresztnéve, mint fiának, egy pogány-zsidó szektához tartozott, keresztény családból származó felesége azonban döntő hatással volt rá: megtért és a (kappadókiai) Caesareától délnyugatra fekvő Nazianzosz püspöke lett.

A család egyetlen fiúgyermekét a korabeli klasszikus tanulmányokra fogta, amelyeket azután Gergely a konstantinápolyi, alexandriai és athéni egyetemi központokban folytatott. Ezekben az években kötött életre szóló barátságot Vazullal. Valószínűleg 357-ben, hazatérése után keresztelkedett meg, majd csatlakozott a monasztikus visszavonultságban élő Vazulhoz.

Az idősödő apa maga mellé akarta venni fiát, és vonakodása ellenére 361 karácsonyán pappá szentelte. Gergely nem mondott ellent apjának, de elmeneült, és csak húsvét ünnepén tért vissza. Ekkor mondta el első beszédét, amely ma is olvasható.

Hogy a birodalmi befolyással szemben növelje saját szövetségesei számát, Vazul kinevezte barátját „egy silány porfészek”, **Szaszima** püspökévé, ahol azonban Gergely sohasem fordult meg. Továbbra is apját segítette, és annak 374-ben bekövetkezett halála után is a nazianzoszi egyházmegyében tevékenykedett, majd a szeleukiai partoknál igyekezett magányba vonulni, Ciprussal átellenben.

Itt keresték fel 379-ben a konstantinápolyi keresztények, akik megbízták, hogy legyen az ariánus válságban megtizedelt, de Valens császár halálával felszabadult közösségük vezetője. Gergely ekkor készítette el **Öt teológiai beszédét**, amelyekben a Krisztusba és a Szentháromságba vetett ortodox hit meghatározását rögzítette. Klasszikus mű.

Az új császár, Theodosius 381-ben, a zsinat évében beiktatta Gergelyt **Konstantinápoly** püspöki székébe, de ő nehezen viselte el, hogy a vele egyenrangúak ellenezték kinevezését, és teológiai nézeteit sem fogadták el. Otthagytta tehát az ökumenikus zsinatot, elmondta híres búcsúbeszédét, és visszavonult családi birtokára, **Arianzba**. Ettől fogva haláláig, 390-ig irodalmi munkásságának élt.

„A teológus”

Gergely – János evangélista mellett – az egyetlen a régiek közül, akit „teológusnak” hívtak. Ezt a megtisztelő címet annak az öt beszédnek köszönheti, amelyek a szó szoros értelmében vett „teológiai beszédek”, hiszen témájuk Isten. Lenyűgöző stílusú fejtegetésében Gergely a dogmatikus megfogalmazás rá jellemző pontosságával dolgozta ki a Szentháromság hitét. „Arra, aki eredet nélkül létezik, az Atya név illik; arra, akit nemzettek, de kezdet nélkül, a Fiú név illik; annak neve pedig, aki nemzés nélkül áramlik ki vagy jön el, Szentlélek.” (*Öt teológiai beszéd*, 30,19) Krisztus misztériumát Gergely ugyanilyen világossággal fejti ki: „Arra méltat bennünket, hogy egy legyen, holott természete kettős; két természet találkozik nem kettőben, hanem egyetlen Fiúban. A két természet anélkül egyesül, hogy közben bármelyik csorbát szenvedne.” A megfogalmazás pontossága kiállta az Epheszoszi (431) és a Khalkédóni (451) Zsinat próbáját is.

A humanista és költő

Gergely, e sokféle ellentétből épülő személyiség nemcsak teológus, hanem humanista és költő is volt. Roppant műveltségét jelzi **negyvenöt beszéde**, amelyeket olvastak és csodáltak, sőt tanítottak a retorikai iskolákban is. Művében a stílis eljárások olyan arzenálját vonultatja fel és olyan ritmikus készségről tesz bizonyosságot, amely egy idő után unalmasnak tűnhet ugyan, de századokon át csodálatlaltöltötte el olvasóit. *Beszédeit* a kéziratok szerint sokat másolták, minden nyelvre lefordították, és gazdagon illusztrálták.

Gergely ki akarta alakítani a görög keresztény irodalom számára az episztolák műfaji példaképét is: kiadta Vazullal folytatott levelezését, összességében több száz levelet.

Prózájának költői ritmusa már előkészíti élete végén írt költeményeit. Gergely olyan keresztény költészetet akart létrehozni, amely felveheti a versenyt a profán művekkel. A püspök a hit nagy igazságairól írt dogmatikus költeményeket. Eredetibbnek tűnnek erkölcsi jellegű versei, amelyekben megkapó érzékenységgel vall útkereséséről, szenvedéséről, az idős ember reménnyel tarkított melankóliájáról.

Legfontosabb költeménye az 1949 versből álló **Ének önmagáról**, amely egy remegő, de töretlen hitű líraiság belső kertjébe enged bepillantani. A görög lélek felismerte magát Gergelyben, lelkesen csodálta és utánozta őt liturgikus himnuszaiban. Olyan költők előtt nyitotta meg az utat, mint a néhány évtizeddel később született Kürénéi Szünesziosz, a 6. századi Paulosz Szilentiariosz,

vagy a 7. században Jeruzsálemi Szóphroniosz – a Teológusnak sikerült kibékítenie, és egy újra megtalált gyermekkori nevében egyesítenie művészetet és hitet, hellénizmust és kinyilatkoztatást.

A NAZIANZOSZI GERGELYNEK TULAJDONÍTOTT Himnusz az Istenhez

Ó, ki mindent meghaladsz, milyen más névvel illethetnénk téged?
Hogyan dicsérhetne téged szó, amikor szóval nem vagy kifejezhető?
Hogyan mérhetne föl az értelem, amikor értelemmel nem vagy felfogható?
Egyedül te vagy kifejezhetetlen, hiszen minden tőled ered, ami megnevezhető.
Egyedül te vagy megismerhetetlen, hiszen minden tőled ered, ami megismerhető.
Minden néked zeng, akár beszél, akár nem.
Minden téged tisztel, akár gondolkodik, akár nem.
Minden lény összes vágya, összes sóhaja rád irányul,
Hozzád küldik imájukat, művedet értve hozzád intéznek hallgatag himnuszt.
Egyedül általad marad meg minden, de általad is mozog a létezők összessége.
Mindenek célja te vagy, egy vagy, minden vagy és egyik sem vagy,
Miközben sem egy nem vagy, sem minden.
Ha minden név téged illet, hogyan szólítsalak, te egyedül megszólíthatatlan?
Milyen égi értelem képes áthatolni az eget kívülről borító boltozaton?
Irgalmazz nekem, te, ki mindent meghaladsz – milyen más névvel illethetnék téged?

Hymnus ad Deum (Carmina dogmatica, 29), in J.-P. MIGNE, *Patrologiae cursus completus (series Graeca)*, 37, Paris, Migne, 1857–1866, 507–508. hasáb. A hexameterben írott szöveg prózafordítása BUZÁSI Gábor munkája.

3. Nüsszai Gergely (†394)

Élete

Vazul családjának harmadik fiúgyermeké, Gergely, Kappadókia iskoláiban tanult (előbb Új-Caesareában, majd Caesareában) retorikát és filozófiát, utána pedig teljes odaadással csatlakozott idegenből hazatért bátyja iskolájához. Nem tudjuk, hogy Gergely mikor keresztelkedett meg, de semmiképpen sem gyermekként, mert még a keresztény családok is megvárták a keresztelkedéssel az ifjúkor végét.

Talán Vazul megtérése hatására döntötte el, hogy egyházi pályára lép. Lektorrá szentelték, majd visszalépett, és **retorikatanár** lett, minden bizonnyal azután, hogy hatályon kívül helyezték Julianus iskolai rendeletét, amely megtil-

totta a keresztényeknek a tanítást. Talán valamiféle válságot élt át? Gergely túlságosan titokzatos ahhoz, hogy szót ejtsen erről. Ebben az időszakban házasodott meg: egy Theoszebeia nevű, nagyszerű nőt vett feleségül.

372-ben Vazulnak, Cesarea püspökének szüksége volt rá, így aztán ugyanazért, amiért barátját, Nazianzoszi Gergelyt Szaszima, Amphilokhioszt (†394) pedig Ikonion (Iconium) püspökévé szentelte, Gergelyt is rávette, hogy egy kis város, a Caesareától nyugatra fekvő Nüssza **püspöke** legyen.

Gergely, aki nem volt hivatott a kormányzásra, azonnal az ariánusok ellenállásába ütközött. 376-ban a püspöki zsinat megfosztotta székétől, Valens császár halálakor (378) viszont diadalmasan térhetett vissza püspöki székhelyére. A rákövetkező évben elveszítette nővérét, Makrinát, és bátyját, Vazult.

Új korszak kezdődött életében. Egy ideig Szebaszté püspöki teendőit látta el, fontos szerepet játszott a Konstantinápolyi Zsinaton, az udvar is bizalmába fogadta, és különböző megbízásokat kapott Arábiában és Jeruzsálemben. Gyászbeszédet mondott a császár lánya, Pulcheria, és felesége, Flacilla fölött. Azután élete végéig (394) irodalmi és teológiai munkásságának szentelte figyelmét.

Az első évszázadoknak nincs még egy olyan – korábban félreismert – szerzője, akinek életműve oly mértékű reneszánszát élné ma, mint Nüsszai Gergelyé. Órigenész csodálójaként a két másik kappadókiiai atyánál, úgy tűnik, jobban megszenvedte a mester ellen indított pert. Pedig Gergely tudott távolságot tartani. Művei pusztá felsorolása helyett jobb, ha bemutatjuk a benne élő, egymásnak feszülő ellentéteket.

A hit tanítója

Számos teológiai értekezés írójaként Gergely mindenekelőtt a hitet próbálta megvédeni a tévutaktól: Eunomiosz radikális arianizmusától, amelyet már bátyja is támadott, vagy az apollinaristák tévedéseitől, akik, épp ellenkezőleg, Krisztus valódi emberi természetét kérdőjelezték meg.

A hit katekézise – vagy másik nevén a *Nagy kateketikus beszéd* – nem más, mint a katekézisnek a görög filozófia kulturális közegére alkalmazott modellje: a finom lélektani ismeretekkel rendelkező nüsszai püspök a hitoktatókhoz fordul ebben az írásában, nem azért, hogy elmagyarázza a hit tételeit, hanem azért, hogy bemutassa, miként érdemes tálalni és elfogadhatóvá tenni a görög műveltségű emberek számára azokat a legalapvetőbb igazságokat, amelyek problematikusnak tűnhetnek: az embert, a rossz kérdését, az Istenember titkát, élete drámáját, amely a feltámadásban teljeseedik ki, a kegyelem által újjáteremtett

ember folyamatos átváltozását, amely az Istenhez való hasonlatosságunk mesteremberévé tesz bennünket, és a végső, minden teremtményre érvényes, egyetemes megváltás gondolatát. Az eszkatologikus látomásra Gergely többször is visszatér, de mindenekelőtt a Makrinával folytatott, *A lélekről és a feltámadásról* című dialógusában fejti ki.

Az Írás olvasója

Nüssza püspöke számára a Szentírás az alapvető hivatkozási pont. Nem idézi olyan gyakran, mint Ágoston, mégis átjárja és átszövi írásait. Ha például a keresztény életet akarja bemutatni a hívők számára, akkor a Prédikátor könyvét, a nyolc boldogságot (lásd 114–115. o.), vagy a Miatyánkot kommentálja.

Ha az emberi jelenséget fürkészi, akkor nem a filozófusokhoz fordul, hanem a Teremtés könyvéhez. Ha a misztikus életet akarja leírni, akkor – mint a *Mózes életében* – a Kivonulás könyvét veszi elő, vagy az Énekek énekéhez ír kommentárt.

A különböző bibliai témák, a Kivonulás könyve, a Zsoltárok, a Prédikátor könyve, az Énekek éneke Gergely számára mind azt a szellemi utat jelölik ki, amely a megtisztulásokon keresztül elvezet Isten felfoghatatlan misztériumához.

A szerzetesség és a miszticizmus teológusa

Amint láttuk, Vazul bevonta öccsét a szerzetesi élet kialakításába, s különös módon épp akkor kért tőle egy értekezést ***A szüzességről***, amikor Gergely még laikus és házas ember volt. Bár ebben az írásában felhasználja a *második szofisztika* retorikáját és közhelyeit, Gergely már nagyon biztos teológiai érzékről tesz tanúbizonyságot, amikor a szüzességet az Isten képére és hasonlatosságára való teremtés fényében tárgyalja.

Isten a szüzesség őstípusa, mert szenvedély nélkül nemz. A Szentháromság misztériuma adja tehát a szüzesség alapját és jelentését: „A szüzesség belső és szellemi nász Istennel.” (*A szüzességről*, 20,1.)

Vazul halálával Gergely lesz a szerzetesség szellemi örököse. A ***Makrina élete*** azzal a céllal íródott, hogy bemutassa a szerzetesi élet tökéletességének modelljét, amely által elérhetővé válik „az emberi erkölcs legmagasabb pontja”. Az életrajz egy emberi portré keretein belül vázolja a tökéletesség útját, amely egyesíti a műveltséget és a szentséget, a hősiességet és a kiegyensúlyozottságot.

További három írásának ugyanez a célja: a Kaiszariosz szerzetes felkérésére írt **Mózes élete** „értekezés az erkölcsökben megnyilvánuló tökéletességről”; a **Kommentár az Énekek Énekéhez**, amelyet a híres Olümpiasz – Aranyszájú János levelezőpartnere – közössége számára készített, az isteni szerelemtől megrészegült lélek szellemi felemelkedését írja le, aki „kezdetről kezdetre lép, és olyan kezdek árán jut előre, melyek soha nem fejeződnek be”. Utolsó műve, a **Hüpotüpószisz** (‘modell’, ‘példa’), a szerzetesi életről szól, a szerzetes szellemi zarándokútját és a közösségi élethez való helyes viszonyát mutatja be. Művével a Vazul-féle koinobitákat akarta misztikus életre buzdítani.

Mint a többi kappadókiai atya, Gergely is Órigenész tanítványa volt, bár szabadon és kritikai érzékkel használta fel mestere tanításait. Nazianzoszi Gergely líraibb alkat volt nála, Vazul pedig, aki miatt Gergely valószínűleg nem kevés komplexussal küzdött, alkalmasabb volt a kormányzásra; Nüsszai Gergelyt viszont a gondolatok gazdagsága, a kifinomult és mélyreható szellem ereje teszi lenyűgözővé. A misztika természetes része teológiai reflexióinak. A paradoxon, amelyet a tudósok *oxymoron*nak hívnak („józan mámor”, „éber álm”, „ragyogó homály”, a tökéletesség, „melynek határa a határtalanság”), tökéletesen kifejezi szellemiségét.

Nüssza püspökének legfőbb érdeme, hogy a teológiai kutatást az egyházi és a spirituális tapasztalat témái felé mozdította el. Hatása a misztikus teológia összehasonlíthatatlan mestereként, közvetlenül vagy közvetítők révén, Keleten és Nyugaton egyaránt igen jelentős volt. Kétségtelenül ő az egyik legértékesebb 4. századi görög szerző.

NÜSSZAI GERGELY A láthatatlan látásáról

Mint amit akkor érez az ember, amikor egy magas szikla tetejéről a lent tátongó tenger fölé hajol, ugyanazt éli át gondolkodásom, amikor az Úr szavának magasából, mint valami hegytetőről, letekint az abban rejlő gondolatok soha be nem járható mélységébe. Mert gyakran láthatunk a tengerparton olyan félbevágott sziklát, amelynek a tenger felőli oldalát a hullámok egész magasságában függőlegesre csiszolták, csúcsa pedig a mélység fölé nyúlik, és mintegy ráhajol. Nos, amit az érez, aki egy ilyen szirtfok tetejéről a mélyben hullámozó tengerre lenéz, úgy szédül most a lelkem, amikor az Úr eme nagy kijelentéséhez feljutott: „Boldogok a tisztaszívűek, mert meglátják az Istent” (Mt 5,8).

Isten látványa tárul azok elé, akiknek szíve megtisztult. „Istent soha senki nem látta” – mondja ugyanakkor a nagy János (Jn 1,18). És ezt erősíti meg a fennkölt gondolkodású Pál is, ami-

kor úgy beszél róla, mint „akit egy ember sem látott, és nem is láthat” (ITim 6,16). Ő az a sima és lecsiszolt szikla, amelyet egyetlen gondolat sem képes megmászni, és akiről Mózes is kijelentette, hogy tanai által nem megközelíthető, mert gondolkodásunk semmiképp sem képes hozzá közel férközni, és minden ilyen irányú szándékról lebeszél az a kijelentése, hogy „nincs olyan, aki látná az Urat, és élve maradna” (Kiv 33,20).

De hiszen Isten látása örök élet! Lehetetlen, hogy ezt a hit oszlopai, János, Pál és Mózes ne ismerték volna fel! Látod már az örvényt, amely felé a lélek sodródik, miután bepillantott a szavak mélységébe? [...]

Az Úr nem azt mondja, hogy a boldogság Isten ismeretében rejlik, hanem hogy abban, ha Isten a bensőnkben lakozik. Nem gondolom ugyanis, hogy Isten önmagának egyfajta színről színre való látványát adná meg annak, akinél megtisztult a lélek szeme. Inkább azt adja meg ez a fenséges kijelentés, amit más összefüggésben az ige leplezetlenebbül így mond: „Az Isten országa köztetek van” (Lk 17,21). Ez ugyanis azt tanítja nekünk, hogy aki az egész teremtett világtól és minden érzéki beállítottságtól megtisztította a szívét, az önnön szépségében látja meg az isteni természet képmását. Úgy látom, hogy e kevés szóban az Ige a következő tanácsot adja nekünk: „Ó, emberek, akikben él a vágy a valódi Jó szemlélésére! Ha azt halljátok, hogy az isteni nagyság az egek fölött lakozik, és dicsősége szavakba nem foglalható, szépsége kifejezhetetlen, természet pedig befogadhatatlan, ne essetek kétségbe, és ne veszítsétek el a reményt, hogy megláthatjátok, akire vágytok! Mert amennyi számodra befogadható, vagyis az Isten megismerésének egy bizonyos mértéke, az benned magadban van meg, mert természetteddel együtt hozta létre benned ezt a jót az, aki téged alkotott. A saját természetében rejlő javak utánezatait ugyanis a te lényedbe építette bele Isten, mintha viaszba nyomott volna bele valamiféle mintát. A bűn azonban az Isten mintájú nyomat köré folyva hatástalanná tette benned a jót, amelyet elfed e csúf ráakódás. De ha életmódodra odafigyelve újra eltávolítod a szívedre rakódott szennyet, újra felragyog Istenhez hasonló szépséged.

Nyolc beszéd a nyolc boldogságról (Orationes viii de beatitudinibus), 6. beszéd, 1. és 4. fej., in J.-P. MIGNÉ, *Patrologiae cursus completus (series Graeca)*, 44, Paris, Migne, 1857–1866, 1264–1265, 1269–1272, ford. BUZÁSI Gábor.